

До 80-річчя Івана Миколайчука

Анкета журналу «Кіно-Театр»

1. Який внесок Івана Миколайчука в українське мистецтво?
2. Чи мала міжнародний резонанс творчість Івана Миколайчука? Якщо мала, то який?
3. Чи позначається творча фантазія Івана Миколайчука на сучасному українському кіно? Якщо так, то яким чином?

Іван Миколайчук, Георгій та Сергій Якутовичі. Фото 1960-х рр.

Іван Миколайчук і сучасна культура

Леся Воронина, письменниця, радіоведуча

1. Ім'я Івана Миколайчука згадуєш найпершим, коли йдеться про відродження українського кінематографа в недовгі роки хрущовської відлиги. Дивовижний талант цього блискучого актора, сценариста й автора оригінальних творчих ідей у похмурі часи «розвіненого соціалізму» повертає українцям повагу й любов до власної культури, яку упосліджували й нищили кремлівські господарі впродовж усього існування Радянського Союзу. Кожен фільм за участю Миколайчука ставав видатною подією.

Особливо хочу відзначити три свої найулюбленіші картини: «Тіні забутих предків», «Білий птах з чорною ознакою» та «Пропала грамота». Пам'ятаю, як стояла в довжелезній черзі до каси біля найкрутішого тоді київського кінотеатру «Україна», сподіваючись дістати квиток на «Білого птаха з чорною ознакою». Був рік 1971-й, я прогуляла уроки, щоб потрапити на це кіно, і розуміла, що навколо відбувається якась дивна метушня. Потім вже дізналася, що такий інтерес до «Білого птаха» дуже стурбував кадебістів, яким скрізь ввижалися «буржуазні націоналісти». На щастя, мені все ж вдалося добути квиток, і я ніколи не забуду, з яким настроєм вийшла після сеансу на вулицю. Виявляється, українське кіно може бути справжнім – сповненим правдивих людських почуттів: любові й страждання, зневіри і захвату...

«Тіні забутих предків» вперше побачила в Польщі – в нічній програмі телеканалу «Культура», де демонструвалися найкращі фільми світу. І вже тоді, у свої 19 років, зрозуміла, що Параджанов – геній, а Іван Миколайчук – актор світового рівня, з неповторним талантом, здатний зіграти найскладнішу роль абсолютно органічно. Що ж до «Пропалої грамоти», то ми в нашій студентсько-вільнодумній компанії зразка 1970-х років розібрали цю стрічку

на цитати. Могли відтворювати цілі епізоди «Пропалої грамоти», імітуючи інтонації героїв, вловлюючи крамольний підтекст та іронію. І, звичайно, Іван Миколайчук був нашим кумиром – супергероєм, дивовижним красенем, єдиний погляд якого вмить підкоряв дівочі серця. А наші хлопці мимоволі копіювали Миколайчукову манеру рухатися, усміхатися, розмовляти. І погляд Івана мав якусь магнетичну силу – раз побачивши його очі, ти вже назавжди запам'ятовував цей проникливий погляд, яким актор умів передавати найтонші людські почуття.

2. Гадаю, що за інших обставин Іван Миколайчук зажив би світової слави. Та йому судилося жити у Радянському Союзі та ще й бути українцем, який не приховував любові до своєї землі. Саме через це нашого великого актора у світі знають лише за фільмом «Тіні забутих предків», і тільки раз Іванові довелося взяти участь у міжнародному кінофестивалі, де картина, де він зіграв головну роль, отримала найвищі призи.

3. Мені здається, що більшість фільмів, у яких Іван Миколайчук грав, був режисером чи автором сценарію, якоюсь мірою впливають і на сучасне українське кіно. Існуючи в умовах жорсткої цензури, митець все ж зміг втілити свої найголовніші ідеї та творчі задуми, зумів залишатися вірним собі, жодного разу не сфальшувавши навіть тоді, коли йому доводилося грати у картинах прохідних. Люди такого таланту, як Іван Миколайчук, вже самим своїм існуванням, впливають на мистецький процес, на формування смаків, вироблення самобутнього стилю, притаманного саме українському кінематографу.

Іван Канівець, кінорежисер, педагог

1. Вся творчість Івана Миколайчука, попри її багатогранність, завжди зберігає «український» присмак. Це актор,

режисер та сценарист, який безумовно асоціюється з власним народом. При цьому Миколайчук не був архаїчним. Він користався сучасними на його час творчими засобами та технологіями, тим самим показавши, що передове українське кіномистецтво може бути живим та сучасним.

2. Творчість Івана Миколайчука мала міжнародний резонанс в першу чергу як актора. Проте специфіка ставлення СРСР до кіно загалом, і до митця зокрема, зробила цей резонанс фрагментарним, відчутним насамперед в галузі новітніх форм акторської виразності, залишивши поза контекстом аспекти формування творчої особистості, глибину потенціалу та багатогранність обдаровання митця.

3. Для тих кіномитців, хто вважає себе спадкоємцями української кінематографічної традиції, Іван Миколайчук завжди буде одним з найвизначніших (для мене найвизначнішим) діячів вітчизняного кіно у ХХ сторіччі. Його спадок буде впливати на проекти таких людей. На жаль, більшість авторів фільмів, які мають можливість знімати в наш час, є спадкоємцями російської кінематографічної традиції, які не знають або не розуміють творчості Івана Миколайчука.

Шкурат Марія, студентка НаУКМА, політологія

1. На мою думку, основний внесок – підтвердження, що українці талановиті в усьому, що українець робить свою справу не просто добре, а закарбовує в історії реалізацію свого покликання і пристрасті.

2. Безумовно. Згадую той факт, що в найкращому університеті світу – Гарварді – фільм «Тіні забутих предків» обов'язковий у списку фільмів для перегляду.

3. Не насмілюся назвати себе досвідченим кінознавцем, однак переконана, що деякі роботи, наприклад, «Мої думки тихі», нагадують творчість Івана Миколайчука та інших класиків кінематографа, що вказує на відродження українського кіно.

Ірен Роздобудько, письменниця, сценаристка

1. Вважаю, що цей внесок не лише в українське кіно, а й у світовий кінематограф. По-перше, своєю харизматичністю – як актора, так і сценариста-режисера.

2. Велике мистецтво, яке творить харизматична особистість, завжди має вплив на інші кінематографії. В «голлівудському» розумінні і нашій нинішній стилістиці, Іван Миколайчук був справжньою «Зіркою» – у всьому. І це варто культивувати, пам'ятати про це і вивчати його методи в кіношколах.

3. Якщо відверто, вважаю, що творчий підхід і фантазія Миколайчука недостатньо використовуються молодими кінематографістами в сучасному українському кіно.

Валентин Марченко, сценарист і режисер, завідувач кафедри кінорежисури і кінодраматургії Інституту екранних мистецтв КНУТКТ ім. І. Карпенка-Карого

1. Навряд чи в найближчому майбутньому в царині вітчизняного кіно з'явиться зірка такого масштабу і рівня. Голо-

вні чесноти: щирість, інтелект, гідність і порядність – це риси, притаманні всім екранним героям Миколайчука, і «зіграти» такі якості, якщо цього немає в людській природі актора, неможливо. Поза екраном Іван Васильович, за згадками всіх, хто його знав особисто, просто випромінював саме такі риси, створюючи неповторну «ауру», в якій так легко і невимушено було спілкуватись.

3. Важко уявити, в яких вітчизняних «блокбастерах», серіальних «весіллях» чи кіновитівках кавеєнних фантазерів міг би сьогодні з'явитись Іван Васильович. Мабуть, як і в славетному «Вавилоні ХХ», знімався б у режисера Миколайчука (уявляю собі «пітчингове дійство» і питання та думки «експертів», що відповідають за конкурс держпідтримки). І шкодую, що не було в «Карпенка-Карого» майстерні Івана Миколайчука, в якій би навчалися разом кінорежисери та кіноактори. Адже саме у такій майстерні під художнім керівництвом Віктора Іларіоновича Івченка навчалися разом з Миколайчуком Раїса Недашківська, Борислав Брондуков, Зоя Недбай, Ада Волошина, Віталій Дорошенко, Валерій Бесараб, Олександр Кондратенко... Яке сузір'я!

Світлана Максименко, театрознавець, кандидат мистецтвознавства, Львів

1. До сьогодні творчий внесок актора, режисера, кіносценариста Івана Миколайчука в українське мистецтво належно не оцінений, комплексно не досліджений та не знайшов переосмислення в сучасній історії національного кіномистецтва України. Саме у соціокультурному (періоду «застою» та ідеологічних переслідувань в СРСР) та історичному (відсутність державності) контекстах варто окреслювати вагомість художнього доробку унікального національного митця з яскраво вираженим «геном українства» (парафраз заголовку статті Л. Брюховецької про акторів-заньківчан)¹.

Адже «Миколайчук був типовим представником «авторського кіно». Сам – сценарист, сам – режисер, та ще й виконавець однієї з головних ролей» (йдеться про «Вавилон ХХ»). «Миколайчук робить ще один крок, виходячи з того, що автор фільму – це актор. Його сценарій – це насамперед система ролей, персонажів, образів»².

Серед зіграних актором дві кіноролі: молодого Тараса Шевченка у фільмі «Сон» та Івана Палійчука у «Тінях забутих предків» – є знаковими та позачасовими не лише для українського, а й світового кіно.

2. Парадокс (і трагедія митця) полягали у тому, що міжнародне визнання фільму «Тіні забутих предків» «ускладнювали» творче життя кіноактора в УРСР. Почалися гоніння на Сергія Параджанова, був звинувачений у націоналізмі й Миколайчук...

Фільм «Білий птах з чорною ознакою» (1971, Золотий

¹ Брюховецька Л. Знак українства. Заньківчани в кіномистецтві. – Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Том CCLXIII. – Львів, 2020. – С. 22.

² Юрченко В. Кіно-Театр. – 1999. – № 5. – Інтернет-ресурс: http://www.mikolaichuk.info/2021/05/blog-post_22.html#more

приз Московського МКФ) розкрив у творчості Миколайчука нову грань обдаровання – крім актора, він стає ще й сценаристом. «Вавилон ХХ» за романом Василя Земляка «Лебедина зграя», в якому Миколайчук виступив сценаристом, режисером, актором і навіть композитором, 1980 року здобув приз «За найкращу режисуру» на Всесоюзному кінофестивалі в Душанбе»³. У фільмі режисера Бориса Івченка «Пропала грамота» (1972) Іван Миколайчук був не лише виконавцем ролі козака Василя, а й співрежисером, працював над музичним оформленням фільму.

В особі актора та кіномитця Івана Миколайчука – сільської дитини з багатодітної буковинської родини – унікально поєдналися щедроти національної української душі: краса, талант, щедрість, мелодійність, проникливість до національних цінностей та невміння лукавити в епоху комуністичного блюзнірства. Це і стало причиною того, що яскраве життя художника було таким коротким...

3. Ніщо в мистецтві не мінає безслідно... Чи є сьогодні в сучасному українському кіно постать, рівна Миколайчукові? Питання риторичне. Адже об'єднати в одній особі стільки талантів, здається, мало кому досі вдавалося. На мою думку, в сучасному національному кіно творчість актора і режисера Ахтема Сеїтаблаєва (фільми «Хайтарма», «Чужа молитва», «Кіборги», головна роль у «Додому» Нарімана Алієва) проникнута такою ж силою громадянського звучання та виконавського таланту, як і творчість Івана Миколайчука. Доробок Олеса Саніна – режисера, сценариста, актора (фільми «Мамай», «Поводир») – привертає увагу власним кінобаченням. І, звичайно ж, посіла належне місце в національному авторському кіно творчість кінорежисерів Юрія Ілленка («Криниця для спраглих», «Вечір на Івана Купала» (1968), «Білий птах з чорною ознакою» (1972) та Михайла Ілленка («Фучжоу»). Гадаю, список є і має бути продовженим.

Людмила Новікова, кінознавець, кандидат мистецтвознавства

1. Іван Миколайчук як актор приніс на український екран довершений образ української чоловічої вроди, гармонійності зі світом. Як режисер, сценарист і актор він створив один з кращих зразків поетичного кіно – міфопоетичне екранне полотно «Вавилон ХХ».

2. На жаль, творчість Миколайчука мала значно менший міжнародний резонанс, ніж вона заслуговувала. Він жив і творив у добу, коли радянський режим позбавляв вітчизняних кінематографістів можливості пропагувати своє мистецтво на міжнародних теренах. Якщо, наприклад, у 1920-ті ВУФКУ мало прямий вихід на зарубіжний кінопростір, то результатом стала присутність у всіх світових довідниках і сайтах про кіно імен таких акторів, як Семен Свашенко, Степан Шагайда, Микола Надемський та інших. Але ім'я не менш обдарованого й

реалізованого у кіномистецтві Миколайчука з усіх світових ресурсів можна знайти тільки на сайтах IMDb (де немає жодного глядацького чи критичного тексту про артиста) і кіноклубу Колумбійського університету (на останньому вочевидь завдяки промоційній діяльності Юрія Шевчука).

3. Певні ремінісценції можна знайти у фільмах Олеса Саніна. Разом із тим, опосередковано у моделюванні сучасними кіномитцями образу українця прочитується екранна спадщина видатного актора.

Тетяна Дениско, журналіст, Полтава

1. Загальновідомо: 34 ролі, дев'ять сценаріїв, дві режисерські роботи. Однак генія неможливо досягнути, спіраючись на цифри. На мою думку, Миколайчуків унесок в українське і світове кіно неоціненний. Ще достатньо не поцінований. Теоретично не осмислений, як належало би. Автори масиву текстів, присвячених українському поетичному кіно, фокусують увагу переважно на загальних рисах явища, а спогади і розповіді про Миколайчука як одну з чільних постатей цього кіно торкаються здебільшого його життєвого шляху, його родоводу, драматичного відлучення від творчості, його різнобічної обдарованості, що, звісно ж, є річчю потрібною, поступом, що допомагає наблизитися до розуміння величчя митця. Але. Як «розкласти на молекули» сяйво, що його випромінює з екрана Іванова постать? Як розгадати таємницю його обличчя? Як уловити глибинну суть його унікального акторського апарату, його режисерського багажу? Теоретичне освоєння творчості Івана Миколайчука триває, і воно, поза сумнівом, іще принесе нам чимало відкриттів.

2. Своїми фільмами і акторськими роботами Іван Миколайчук повідомляв світові (та й українцям), що є такий народ на планеті Земля – красивий, талановитий, толерантний, з багатющою культурою, традиціями, трагічною історією, і жодним зимним вітрам із півночі його не знищити. Немає вищого покликання для митця, ніж це: передати глибинні народні сподівання, і для самовияву геніальної людини не має значення, сприяє цьому доба чи ні. Миколайчук був душею, одним із генераторів українського поетичного кіно, про яке писали і пишуть зарубіжні дослідники (поляки Януш Газда і Йоанна Левицька, американський історик Джошуа Ферст, британська дослідниця Джей Джей Гурга та інші). Фільм «Тіні забутих предків», який не міг відбутися без Миколайчука (і це визнавав сам Параджанов), входить, як відомо, до двадцятки найкращих фільмів світу. Цей загально-визнаний світовий шедевр, так старанно і безсовісно приховуваний та принижуваний у Союзі. Болгарський режисер Георгій Стоянов 1971 року запросив Івана Миколайчука знятися в його фільмі «Третя після Сонця». Цілком імовірно, що таких запрошень було й могло бути набагато більше, якби повсякчас не нависала над митцем чорна кагебістська тінь, якби високим чинам Держкіно та партійним бонзам не вживався «український

³ <https://uk.wikipedia.org>

буржуазний націоналізм» там, де йшлося про вірність своєму народові.

3. Не можу відповісти. Гадаю, якщо з'явиться (чи вже з'явилася, а ми ще про це не знаємо) на небосхилі українського кіно зірка такої величини, як Іван Миколайчук, то вона точно не буде його копією. Взоруватися на генія не заборонено, повторити його магію – неможливо.

Ольга Ямборко, мистецтвознавець, кандидат мистецтвознавства, Моршин

1. Його називають «Душею українського поетичного кіно». Вочевидь, це ключова відповідь. Цей феномен полягає у тому, що «поетичне кіно», яке більше асоціювалось з режисерами чи операторами, в особі Івана Миколайчука як актора екрану стало більш персоніфікованим – здобуло своє органічне обличчя, жести і своєрідну, властиву цьому чоловікові, філософію.

2. Як український актор Іван Миколайчук здобув всесоюзну славу, був удостоєний у т.ч. міжнародних нагород. Крім того, Іван Миколайчук мав досвід зйомок за кордоном, приміром, у Болгарії. Творчість Івана Миколайчука, беззаперечно, привернула увагу української діаспори і, що найцінніше для митця, з того боку виникали свої дискусії, опозиційні рефлексії.

3. Не можу сказати, що бачу вплив Івана Миколайчука на сучасне українське кіно, яке нині виглядає більше спробою «наздогнати» Голлівуд, аніж творити свою лінію, як це було у ХХ ст. Тим не менш, Іван Миколайчук залишається беззаперечним авторитетом для сучасних українських патріотів, його вдалиий характер козака Василя з «Пропалої грамоти» донині гартує національний дух молодих поколінь, адже у своєму прочитанні козацької харизми Іван Миколайчук залишається досі неперевершеним.

Владислав Таранюк, письменник, перекладач

1. Він досі до глибин ще не вивчений та не оцінений. Бо не всі фільми за участі Івана до нашого часу бачив широкий загал України. Зокрема, фільм «Третя після Сонця» («Трета след слънцето», режисер Георгій Стоянов, автор сценарію Павел Вежинов, 1972 рік, Болгарія). Завдяки друзям-болгарам нам вдалося провести три клубні покази цієї стрічки: в кіноклубі Києво-Могилянської академії, Будинку кіно та в Чернівцях у межах фестивалю «Іванова Переберія» (закадровий переклад з болгарської здійснив В. Таранюк). Вона була знята після картини «Тіні забутих предків» за повістю Михайла Коцюбинського, вже добре відомої в Європі, яка стала світовим бестселером українського поетичного кіно. Картина Стоянова понад сорок років не була відома навіть кінокритикам. Щороку відповідні «особи» купують чимало іноземних фільмів. Чому ця картина пройшла повз їхню увагу? Риторичне запитання. Це перший болгарський фантастичний фільм, що теж цікаво. Але для нас важливо, що одну з головних ролей виконав, та ще й так щемливо-переконливо, НАШ Іван Миколайчук – актор, який зробив неоціненний внесок в українське мистецтво та й

у всю українську культуру! Якось, під час щорічного свята «На гостини до Івана», в рідному селі Івана Миколайчука Чорторії режисер Роман Балаян сказав, що в українському кіно було три знамениті режисери: Олександр Довженко, Сергій Параджанов та Іван Миколайчук. А 2008 року Вадим Скуратівський на презентації книжки «Іван Миколайчук. Сценарії» наголосив, що ми відкрили світові Івана Миколайчука як письменника. Її упорядкувала Марічка Миколайчук, а ми допомагали їй у цьому. А про Івана-актора, про його численні роботи (а могло бути значно більше, якби...), на щастя, написано чимало цікавого і правдивого. Хоча, в Києві досі так і немає кінотеатру імені Івана Миколайчука, а в сквері його імені лежить камінь, там, де має бути пам'ятник незабутньому та неперевершеному Іванові, синові Василя, з родини Миколайчуків з далекої Чорторії.

2. Без сумніву. Про це свідчать численні нагороди міжнародних фестивалів. Відомі і загублені в «коридорах влади» тодішнього Союзу. Свого часу «в кулуарах» під «київський торт», сало та інші сувеніри з України в теплом дружньому спілкуванні поблажливо бідкались: «що це ви, українці (вживалося інше, звичне для москвитів слово), не забираєте свої призи? Шургаються тут роками...» Тож з часом дослідникам, може, вдасться визначити, які призи і на яких кінофорумах отримали українські фільми з головним героєм Іваном Миколайчуком. А його знали. І запрошували до багатьох кіностудій світу. Не пускали. Потрапив на зйомки лише в Болгарію та Югославію. А скоро й на фестивалі вже їздити не можна було. Такого актора, українця, красеня та філософа, як Миколайчук, досі не бачила європейська та американська спільноти. Варто сказати і про нереалізований сценарій Івана Миколайчука «Острів сліз». Так склалося, що 33-річна французька акторка й телеведуча Еліан Сабате, під враженням від фільму «Вогненні коні» (так назвали «Тіні забутих предків» у Франції) та прочитавши трагічну історію, викладену Іваном в короткому синопсисі «Табула раса», приїхала в Україну. Познайомилась з Іваном, і вони разом написали останній сценарій Миколайчука «Острів сліз». Минуло ще тридцять три роки. Івана вже давно немає. Та нам вдалося розшукати пані Сабате, яка загорілася ідеєю втілення цього сценарію!

3. Будь-яка класика плідно впливає на сучасника, у кінематографічній творчості зокрема. Кращі ролі Івана ніколи не залишали байдужими глядача, тож вони бентежать чутливі душі сучасних авторів сценаріїв та режисерів. Готується до постановки картина за сценарієм Юрія Гармаша «Тисяча снопів вітру», яка базується на творчій фантазії Івана Миколайчука та його оповідках, які зберіг для нас Гармаш. Він, відомий оператор, зняв обидва фільми Івана Миколайчука «Вавилон ХХ» і «Така пізня, така тепла осінь»). Зрозуміло, часи змінюються. Проте питання, які ставлять герої Івана на екрані, й досі актуальні та потребують свого позитивного вирішення. Інакше... Пам'ятаєте Іванове: «Я проклену вас з того світу»...